

Anmeldelser:

Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye, Die neue internationale Arbeitsteilung, Hamburg: Rowohlt 1977, 654 s. 45,00 kr.

Laestadius Staffan, Den internationella arbetsfördelningen och frizonerna, Stockholm: Sekretariatet för Framtidsstudier 1979, 106 s.

OECD INTERFUTURES, Facing the Futures: Mastering the Probable and Managing the Unpredictable, Paris: OECD 1979, 424 s. 20,00 US \$.

I stedet for en egentlig anmeldelse af de 3 bøger vil følgende snarere blive en mere tematiserende oversigt over nogle forfatteres behandling af et relativt nyt problemområde og nyere tendenser i verdensøkonomien. Disse bøger indeholder forskellige analyser af den eksportindustrialisering, der i dag finder sted i mange periferilande (u-lande) og effekterne heraf i centeret - både økonomiske, sociale og politiske.

Bøgernes politiske udgangspunkter er forskellige. Dette slår imidlertid ikke så tydeligt igennem i selve analysen af det fælles problemområde, men forskellene viser sig nok så kraftigt i konklusionerne og handlingsanvisningerne (for så vidt der kan tales herom for Fröbel et al. og S. Laestadius' vedkommende - jvf. senere).

Anmeldelsen vil derfor koncentrere sig om dels, hvad de forskellige bøger er enige om, dels hvor de kan supplere hinanden. Endelig vil der også blive rejst kritiske kommentarer til dem.

Fröbel et al., der udkom i 1977, må nok betegnes som det første skud på stammen af den litteratur, der forventeligt vil komme i en jævn strøm i de kommende år. Den store bog har et kolossalt omfattende empirisk materiale til underbygning af sine teoretiske udsagn.

Det nye i bogen er forsøget på at belyse/finde en sammenhæng mellem industrialiseringen i periferilandene og den strukturelle arbejdsløshed i centerlandene og empirisk redegøre for denne sammenhæng. Det kan opfattes som et forsøg på at forstå forholdet mellem den ny internationale arbejdsdeling og kapitalismens krise som to sammenhængende fænomener. Vi skal dog ikke nærmere gå ind på den store diskussion om kausaliteten herimellem.

Den teoretiske tilgang, som forfatterne har anlagt, ligger i klar forlængelse af den tyske kapitallogiske skole med alt, hvad det indebærer (jvf. nedenfor) - for så vidt at man kan betragte denne som en enhed.

Bogens hovedindhold kan kort refereres således:

Indledningen er en teoretisk diskussion af de nye udviklingstendenser i den

Anmeldelser:

Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye, Die neue internationale Arbeitsteilung, Hamburg: Rowohlt 1977, 654 s. 45,00 kr.

Laestadius Staffan, Den internationella arbetsfördelningen och frizonerna, Stockholm: Sekretariatet för Framtidsstudier 1979, 106 s.

OECD INTERFUTURES, Facing the Futures: Mastering the Probable and Managing the Unpredictable, Paris: OECD 1979, 424 s. 20,00 US \$.

I stedet for en egentlig anmeldelse af de 3 bøger vil følgende snarere blive en mere tematiserende oversigt over nogle forfatteres behandling af et relativt nyt problemområde og nyere tendenser i verdensøkonomien. Disse bøger indeholder forskellige analyser af den eksportindustrialisering, der i dag finder sted i mange periferilande (u-lande) og effekterne heraf i centeret - både økonomiske, sociale og politiske.

Bøgernes politiske udgangspunkter er forskellige. Dette slår imidlertid ikke så tydeligt igennem i selve analysen af det fælles problemområde, men forskellene viser sig nok så kraftigt i konklusionerne og handlingsanvisningerne (for så vidt der kan tales herom for Fröbel et al. og S. Laestadius' vedkommende - jvf. senere).

Anmeldelsen vil derfor koncentrere sig om dels, hvad de forskellige bøger er enige om, dels hvor de kan supplere hinanden. Endelig vil der også blive rejst kritiske kommentarer til dem.

Fröbel et al., der udkom i 1977, må nok betegnes som det første skud på stammen af den litteratur, der forventeligt vil komme i en jævn strøm i de kommende år. Den store bog har et kolossalt omfattende empirisk materiale til underbygning af sine teoretiske udsagn.

Det nye i bogen er forsøget på at belyse/finde en sammenhæng mellem industrialiseringen i periferilandene og den strukturelle arbejdsløshed i centerlandene og empirisk redegøre for denne sammenhæng. Det kan opfattes som et forsøg på at forstå forholdet mellem den ny internationale arbejdsdeling og kapitalismens krise som to sammenhængende fænomener. Vi skal dog ikke nærmere gå ind på den store diskussion om kausaliteten herimellem.

Den teoretiske tilgang, som forfatterne har anlagt, ligger i klar forlængelse af den tyske kapitallogiske skole med alt, hvad det indebærer (jvf. nedenfor) - for så vidt at man kan betragte denne som en enhed.

Bogens hovedindhold kan kort refereres således:

Indledningen er en teoretisk diskussion af de nye udviklingstendenser i den

internationale kapitalisme, hvoraf den vigtigste for forfatterne netop er udflytning af industriproduktion til periferilandene fra centeret. Det sker enten som forlægning af dele af produktionsprocessen eller ved, at produktionsprocessen i hele sin udstrækning udlægges til periferilandet.

Drivkræfter i denne udvikling er konkurrencen, der tvinger enkeltkapitalerne til at søge efter ekstraprofit. Altså findes forklaringen på et relativt abstrakt niveau.

Fröbel et al. opstiller mere konkret 3 betingelser for udflytningsprocessen. Disse 3 betingelser ses samtidigt som afgørende for at tale om en kvalitativ ny udviklingsfase i den internationale kapitalisme - den ny internationale arbejdsdeling.

1. en udtømmelig reservearmé af billig og villig arbejdskraft, der er baggrunden for det ekstremt lave lønniveau
2. opspaltning af produktionsprocessen i delelementer, som ikke kræver en særlig veluddannet, faglært arbejdskraft
3. udvikling af transport- og kommunikationsteknologien, som gør det muligt at forlægge produktionen til steder, hvor den billige arbejdskraft eksisterer - også selv om det ligger langt fra afsætningsmarkedet i centeret.

Herefter følger en kortere analyse af følgerne af denne udflytning for både periferilandene (industrialisering. Men om det er lig med udvikling problematiseres) og centerlandene (arbejdsløshed, virksomhedslukninger o.a.). Fröbel et al. inddrager både økonomiske, sociale og politiske forhold i denne analyse.

For at undersøge omfanget af, og måder hvorpå en ny international arbejdsdeling sætter sig igennem er resten af bogen opdelt i 3 empiriske "Fallstudien":

1. de af udlandsproduktionen påtvungne strukturforandringer i den tyske tekstil- og beklædningsindustri
2. udlandsporudktion og -beskæftigelse i den øvrige forarbejdende industri
3. frie produktionszoner som den nyeste form for en verdensmarkedsorienteret industrialiseringsstrategi.

Del 1 handler om en specifik branche - tekstil- og beklædning. Årsagen til netop at vælge denne branche er, at Fröbel et al. ser den som den hårdest ramte branche. Branchens udvikling kan derfor muligvis udsige noget om den fremtidige udvikling inden for andre brancher.

Importen fra periferien har bidraget stærkt til at forøge det vesttyske importoverskud. Dette er en af hovedårsagerne til den voldsomme beskæftigelsesnedgang i Vesttysklands tekstil- og beklædningsproduktion.

En anden væsentlig årsag er rationaliseringsinvesteringer inden for den vesttyske tekstil- og beklædningsindustri. Nyinvesteringerne foretages i vidt omfang

i periferien.

Arten af industrilaiseringen i periferilandene, hvortil produktionen lægges ud er næsten udelukkende eksportorienteret (det kommer tydeligst til udtryk i den såkaldte delkomponentproduktion, hvor hele produktionsprocessen foregår inden for ét firma, men på forskellige steder. Dette er, hvad økonomer kalder for vertikal integration af produktionsprocessen).

Udflytningen af produktionen foregår ikke blot til periferilande, men også til en række europæiske randstater (Middelhavslandene) og Østeuropa (eks. Ungarn).

Tendenserne er eksemplificerede ved en række tyske firmaers udflytning til forskellige lande. Ved en analyse af firmaernes landevalg kommer Fröbel et al. frem til, at 3 kriterier er særlig væsentlige:

1. store profitter skal kunne opnås
2. politisk stabilitet
3. sikkerhed for de fremtidige investeringer

Del II: Også inden for en række andre brancher (elektronik, kemi, bil- og maskinindustri) er der tale om udflytning af produktion og i del II undersøges omfanget af udlandsproduktionen og udlandsbeskæftigelsen.

Man finder frem til, at ca. 22 pct. af de ansatte i tyske firmaer er ansat i udlandet. Endvidere sandsynliggøres det, at det ikke kun er de store firmaer, der giver sig af med udlandsproduktion, og at det drejer sig om så godt som alle industribrancher - dog i forskelligt omfang.

Konklusionen på del II er, at antallet af udlandsbeskæftigede øges over tid, samtidigt med at antallet af indlandsbeskæftigede arbejdere stagnerer eller falder. Der er altså tale om en eksport af arbejdspladser fra Vesttyskland til en række periferilande.

Del III: Det, som bogen nok er blevet mest kendt på, er dette afsnit om noget relativt nyt i den internationale kapitalisme, nemlig de frie produktionszoner.

Med dette udtryk henvises der til nogle områder i et periferiland, som udlægges til industri. Formålet er at tiltrække udenlandske investeringer og samtidig øge eksporten. Disse formål søges opfyldt ved at give de udenlandske firmaer meget frie tøjler, hvad angår produktionens art, arbejdstiden, forurening, udnyttelse af arbejdskraften etc. Samtidig tilbydes firmaerne ofte toldfrihed på de nødvendige halvfabrikata, lave skatter, rigelig udbud af arbejdskraft, løntilskud, gode transport- og kommunikationsmuligheder, fravær af fagforeninger, for blot at nævne nogle af trækplasterne. Disse frie produktionszoner er ofte indhegnet og åbnes kun for de arbejdere, der er ansatte på stedet, de fremstår

altså som en arbejdslejr om man vil. Lønnen er ikke højere end i resten af landet, - hvilket vil sige at den er ekstrem lav.

Et andet begreb, verdensmarkedsfabrikker, dækker over både fabrikker i disse frie produktionszoner og fabrikker udenfor, hvor forholdene ofte er tilsvarende. Kriteriet er blot, at produktionen er beregnet for verdensmarkedet/eksport.

Disse nye produktionsformer er øget meget i omfang og størrelse siden oprettelsen af de første produktionszoner i slutningen af 60'erne, og det er en udvikling, der ser ud til at accelerere.

For at begynde med den positive kritik vil vi rose Fröbel et al. for deres utroligt omfattende empiriske materiale. Det er ganske imponerende, hvad der er foretaget af interviews og andre former for empiriske undersøgelser. Måske virker det endda lidt for overvældende og til tider unødvendigt med dette enorme antal tabeller (over 200 sider). Det kan godt anvendes i analysen, men alle tabeller har ikke behøvet at blive optrykt i selve bogen. Desuden vil vi fremhæve bogen, fordi den tager et ret nyt emne op til (tysk) grundig behandling. Det vil utvivlsomt blive en milepæl inden for imperialisme- og international marxistisk økonomi-området.

Det er ganske naturligt, at der også vil være en række negative kritikpunkter at rette mod et så omfattende projekt. Alene det, at de starter på et ganske nyt forskningsområde, betyder, at der vil være store problemer med at nå hele vejen rundt. Således inddrager de kun i ringe omfang staten og dens politik, som ellers må siges at være af stor betydning for processens udvikling, idet der her kan lægges forhindringer i vejen for de økonomiske "lovmæssigheders" fulde udfoldelse. Der er endvidere tale om en ret økonomistisk statsopfattelse.

Det hænger nok til dels sammen med det teoretiske udgangspunkt - kapitallogikken. Dette fører endvidere til en klar undervurdering af eventuelle blokeringer for processen som f.eks. arbejderklassens kamp for deres arbejdspladser i centeret. Det viser sig også i forfatterernes afvisning af protektionisme, som noget, der vil have mulighed for at blive gennemført i centeret. Det mener vi den faktiske udvikling har modbevist indtil nu - bl.a. inden for tekstil- og beklædningsbranchen, hvor den såkaldte Multifiberaftale fungerer som et protektionistisk tiltag.

Generelt kan man sige, at forfatterne nedprioriterer klassekampens betydning.

I forfatterernes opfattelse af periferien ligger der også nogle fejltagelser eller ufuldstændigheder. Fröbel et al. opfatter periferilandene en bloc, hvor en eller anden form for differentiering mellem landene ville gøre billedet klarere. Hele deres teoriopfattelse omkring udviklings-teori for periferien ligger tæt op af Frank/Amins udvikling af underudviklingen/blokeret udviklingsopfattelse. Her

vil der i hvert fald med støtte fra en efterhånden veludviklet teoritradition kunne rettes kraftige indvendinger mod arbejdets teoretiske grundlag.

Endvidere skelnes der ikke mellem udflytning til periferilande og Østeuropa, hvor der er en helt klar forskel, hvad angår produktionsforhold.

Der mangler endvidere totalt en strategianvendelse, som venstrefløjen og arbejderklassen kan arbejde videre med i forsøget på at modvirke og forandre denne udviklingsproces.

Rent fremstillingsmæssigt vil vi anholde forfatterne for adskillige gentagelser. Det ser grangiveligt ud til, at hver af forfatterne har skrevet hver sit "Fallstudie". Siden har man så skrevet en fælles indledning. Det er selvfølgelig fuldt legitimt, men man burde have kunnet undgå gentagelserne.

Staffan Laestadius' arbejde løser op for nogle af de kritikpunkter, som vi ovenfor rettede mod Fröbel et al. Laestadius' bog er endel af et større projekt i Sverige: "Framtidsstudien, Sverige i en ny økonomisk verdensorden". Laestadius analyserer den samme proces, som Fröbel et al. har set på.

Laestadius' statsopfattelse er ikke så økonomistisk som Fröbel et al., hvilket nok hænger sammen med en noget anden forskningstradition i Sverige sammenlignet med Vesttyskland.

Dette fører direkte over i en differentiering af både periferi- og centerlande. Laestadius skelner i periferien mellem vækstzoner (Caribien, Sydøstasien og Mellemøsten) og resten af periferien som stagnerende. En tilsvarende opdeling foretages i centeret, blot ikke på geografiske områder, men på industrigrene. Forskningsintensive og højteknologiske grene vil vokse, mens de traditionelle industrigrene vil stagnere.

Laestadius kommer endvidere med en rimelig indvending mod Fröbel et al. om at de undervurderer omfanget af eksportindustrialiseringen i periferien ved kun at studere de frie produktionszoner. Han mener med rette, at en del lande i for eksempel Sydøstasien og Latinamerika fungerer som én stor fri produktionszone. Som noget nyt fremdrager Laestadius også betydningen af især japanske multinationale handelsselskaber. Disse bedriver ikke selv produktion, men de har monopoliseret afsætningsleddet i stedet. Så placerer de deres ordrer i de øvrige sydøstasiatiske lande, hvor de kan effektueres billigst. Der er altså nærmest tale om en parallel til det gammelkendte forlægssystem.

Som et supplement til Fröbel et al. analyserer Laestadius de blokeringer, der sættes for udviklingsprocessen/omstruktureringen i centeret. I sin overordnede model har han som udgangspunkt fuld bevægelighed for kapital, arbejdskraft, teknologi og varer. Dette er urealistisk, hvilket Laestadius da også godt er

klar over. Denne fulde bevægelighed bremses nemlig af politiske tiltag fra staternes side som et resultat af stedfundne klasse- og fraktionskampe i de enkelte lande.

Med hensyn til strategitilkendegivelser kommer Laestadius imidlertid ikke ret meget længere end Fröbel et al. Der opstilles 2 alternativer for den fortsatte udvikling inden for det pågældende systems rammer:

1. omstrukturering og gennemførelsen af en ny international arbejdsdeling
2. politik til forbedring af den internationale konkurrenceevne (à la Danmark og Vesttyskland).

Begge disse støder imidlertid imod sociale grænser.

Konkluderende kan man sige, at der stadig står en række af kritikpunkterne mod Fröbel et al. uløste efter Laestadius' glimrende arbejde, som det er nødvendigt at tage hul på:

1. en yderligere differentiering af periferien. 2. en præcisering af blokeringerne for den ny internationale arbejdsdeling i center og periferi. 3. en manglende strategiangivelse/-diskussion. 4. en nærmere klarlæggelse af statens rolle i både center og periferi.

I Interfures-rapporten, der er udarbejdet i OECD-regi (men forskergruppen har haft en ret stor selvstændighed), udsættes de mulige udviklingsalternativer (scenarier/helhedsbilleder) i den kapitalistiske verden indtil år 2025 for en økonomisk, social, politisk og kulturel helhedsanalyse.

I denne omfattende og ganske visionære rapport behandles også området, som de 2 foregående bøger har som genstandsområde - nemlig eksportindustrialiseringen i periferien og effekterne heraf i centeret (krise, omstrukturering af kapitalstrukturen) og for verdenshandelen (protektionisme).

Med hensyn til eksportindustrialiseringen som et led i en ny international arbejdsdeling analyserer Interfutures de samme mekanismer som både Fröbel et al. og Laestadius gør - blot er det formuleret lidt anderledes.

Endvidere understreger rapporten betydningen af, hvilken udviklingsstrategi de forskellige periferilande vælger (terminologien center-periferi opretholdes her selv om rapporten taler om u- og i-lande). Dvs. at de økonomiske, sociale og politiske forhold i periferien optræder med en selvstændig vægt, således at tendenserne til en ny international arbejdsdeling ikke udelukkende ses som fremtvunget af centerets multinationale selskabers behov for at billiggøre produktionen i en global investeringsstrategi. Kapitalens internationalisering rammer de fleste periferilande, men med yderst forskellig vægt og form. Dette giver sig bl.a. udslag i en hierarkisering af periferien, som også Laestadius omtaler. For at belyse samspillet mellem de eksterne faktorer (kapitalens internationa-

lisering, som rapporten kalder en voksende interdependens) og de interne faktorer (periferilandenenes "valg" af udviklingsstrategi) foretages nogle regionale analyser.

Særlig interessante er analyserne af Sydøstasien og Latin Amerika, som centrum for den nye form for industrialisering. Her påvises det, at der er tale om en stadig diversificering (spredning) af produktionen og i visse lande - specielt i Sydøstasien (Syd Korea) - foregår der en kraftig udvidelse af hjemmemarkedet. Dvs., at lande i dette område og i Latin Amerika i forøget grad vil fremstå som konkurrenter til centerlandenes industrier - også på områder, hvor produktionen ikke er arbejdsintensiv. Samtidigt vil industrialiseringen selv skabe et marked for centerrets teknologi - i første omgang i form af produktionsmidler - ligesom det udvidede hjemmemarked kan tiltrække sig centerrets firmaers interesse. Den fremtidige vækst i disse områder afhænger især af, om der opnås en politisk og social ligevægt, således at der ikke fremkommer opstande og revolutioner på grund af ulighed og forarmelse.

Den udenlandske indflydelse vil ifølge rapporten tendere til at regionaliseres. Japan og et mere udadvendt Kina vil således kæmpe om dominansen over Sydøstasien, mens USA vil dominere relationerne til Latin Amerika på trods af europæiske fremstød i dette område. Europa (EF) får så overladt Afrika. Dvs. at konkurrencen mellem de 3 poler i centeret vil slå forstærket igennem i relationerne til periferien. (Er dette et nyt kolonialt kapløb??)

Problemerne i periferien - den anden ende af hierarkiet så at sige - vil ifølge rapporten være Sydøstasien (India, Bangla Desh, Pakistan) og Afrika syd for Sahara (det sorte Afrika).

Her eksisterer de største forarmelsesproblemer, som hovedsageligt har grund i den lave produktivitet i landbruget. Også her understreger rapporten nødvendigheden af ændringer i de sociale og politiske strukturer. Dette er specielt påkrævet for giganten India, idet man i dette land har satset på en udpræget indadrettet industrialiseringsproces, der som forudsætning for sin succes har et stort hjemmemarked. Dette kan kun udspringe i forbindelse med efterspørgsel fra landbruget og landbefolkningen. Omvendt er India med denne strategi ikke så afhængig af centerlandenes selskabers skalten og valten, som de fleste andre u-lande er det.

Denne gennemgang tjener til illustration af, at Interfutures indeholder analyser af en mængde nye og spændende tendenser i verdensøkonomien.

Samtidig med at rapporten i sine perspektiver har "luft under vingerne" - alene tidsperspektivet indtil år 2025 siger noget herom - er forfatterne dog også klare over begrænsningerne i deres arbejde. Dette kommer til udtryk i nogle

bemærkninger om, at dette arbejde skal ses som en retningsviser eller et mulighedskatalog for politikerne i OECD-landene. Rapporten har ikke samme policy-making karakter som andre rapporter fra OECD (f.eks. halvårskarakterbøgerne for de forskellige lande). Følgelig har fremhævelsen af det visionære medført en fortrængning af det kortsigtede (realistiske??), - dette er i sig selv overraskende i en publikation fra OECD.

Det vil her være naturligt at nævne, at der også på Institut for Statskundskab arbejdes med disse problemstillinger. Dette har foregået i en arbejdsgruppe bestående af lærere og studerende. Resultaterne heraf har og vil materialisere sig i bl.a. artikler og specialeopgaver. Bl.a. kan vi fremhæve Laurits Lauritsens nyudkomne speciale om den ny internationale arbejdsdeling og den globale arbejdspladskonkurrence, hvor forfatteren analyserer den internationale og danske fagbevægelses holdning til problemerne. Endvidere arbejder undertegnede selv med at belyse den ny internationale arbejdsdeling ved en specifik brancheanalyse af tekstil- og beklædningsindustrien i Danmark og Sverige. Hovedvægten er her lagt på belysning af former, omfang og effekter af industrivareeksport fra periferien i Danmark og Sverige og arbejdsgivernes (kapitalens) strategi i spændingsfeltet mellem økonomisk krise og en ny international arbejdsdeling.

Jan Holst og Roland Rasmussen

Henrik Adrian og Henrik Arbo-Bahr, Samfundsvidenskabelige teknikker, København: Samfundsfagsnyt 1979, 4 + 99 s.

Det foreliggende hæfte er den anden publikation om samfundsvidenskabelig metode og teknik, beregnet til undervisningsbrug i samfundsfag på gymnasier og HF-kurser, det lille forlag "samfundsfagsnyt" sender på markedet inden for en relativ kort periode. Igen er forfatterne selv gymnasielærere i samfundsfag, udgået fra Institut for Samfundsfag i København. Der eksisterer således tilsyneladende et stort, udekket behov hos lærere og elever for en elementær indføring i empirisk samfundsforsknings metodiske og tekniske aspekter, fremkaldt vel i første række af den senere tids øgede vægt på projektarbejdsformen i samfundsfagsundervisningen. Som forfatterne med rette bemærker (p. 7), er de fleste foreliggende metodefremstillinger "skrevet for universitetet, og modsætningen - elevernes almindelige sunde fornuft - slår som oftest ikke til". Det er fristende at tilføje, at det samme antagelig gælder for mange samfundsfagslæreres sunde fornuft såvel som for deres faglige viden, givet den tilbagetrukne placering, forskningsmetodiske og -tekniske emner traditionelt har indtaget i kandidatuddannelserne i samfundsfag,